

ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ ЯК КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ РОБОТА В ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ (СІЧЕНЬ 1915 – ТРАВЕНЬ 1918 рр.)

Анотація. У статті розглядається культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт 1915 – 1918 рр. Це був час визначення та самоідентифікації тогочасного русько-українського народу. Формування національної самосвідомості надзвичайно довготривалий складний процес, час духовних пошуків, через який пройшла українська інтелігенція, в час її боротьби за відродження незалежної Української держави.

Ключові слова: культура, просвіта, мова, література, полонені, самоідентифікація, свідомість.

Національна-свідома і культурно-просвітня робота серед полонених українців – вояків російської армії в таборі Фрайштадт – була організована добре і проводилася за планом. Вона стала зразком для інших таборів у Німеччині: Вецляр, Ратат і Зальцведель.

За матеріалами з архіву Союзу Визволення України у Відні, просвітню роботу можна поділити на три періоди: I – від 15 листопада 1914р. до 21 серпня 1915 р.; II – від 21 серпня 1915 р. до 8 вересня 1916 р. і III – від 8 серпня 1916 р. до 22 лютого 1918 р.

Характеристику I й II періодів подано майже повно за архівними матеріалами Союзу Визволення України, «Вісником» СВУ за 1914-1918 рр., журналом «Розвага», що видавався у таборі Фрайштадт у 1915-1918 рр. Натомість III період, у якому найбільше зроблено, схарактеризований неповно через брак архівного матеріалу. Свого часу весь архів СВУ у Відні був переданий до музею визвольної боротьби України в Празі. Але, на жаль, цей архівний матеріал дістався в руки більшовиків-москалів, і подальша доля – невідома. [4, с.103-105].

Єдиним джерелом є табірний часопис «Розвага» та пам'ять свідків – членів президії СВУ: Андрія Жука, Володимира Дорошенка й активних працівників таборових українських організацій: о.Костянтина Даниленка, поета Олекси Варави (Кобця).

Культурно-просвітня робота серед полонених велася за допомогою різних курсів. Але поруч систематичних курсів із стисло визначеною програмою, Просвітній Відділ запровадив загальні читання, що відігравали важливу роль у національно-освітній роботі серед полонених. На загальних читаннях викладачі йшли з друкованим і живим словом безпосередньо у середовище полонених. Матеріал подавали легко й популярною формою з творів українських письменників, найголовніших моментів із історії України, а час від часу порушували різні питання з громадського й політичного життя нашого народу.

15 січня 1915 р. почато курс української мови д-ром Василем Сімовичем. Мета курсу – підготувати викладачів української мови для культурно-освітньої роботи в таборах полонених. На курс приймалися особи з відповідною освітою – переважно вчителів, агрономів, урядовців і студентів. Спочатку слухачів було 32, а з приїздом у червні полонених із табору Кніттенфельд, кількість слухачів зросла до 80 осіб. З II-го табору на курси постійно приходило 20 осіб за окремою перепусткою комендатури табору. Курси проводилися регулярно двічі на тиждень – у понеділок і четвер від 10 до 12 год. ранку.

Програма курсу, за якою велося навчання: Історичний огляд української філології. Становище української мови серед слов'янських мов. Українські діалекти. Перегляд усіх українських правописів (починаючи від Максимовича). Основи правопису. Звучання. Найважливіші звукові закони, що привели до практичного застосування їх у теперішньому правописі. Морфологія. Синтаксис. Особливу увагу зверталось на диктант, що відбувався кожного заняття.

У вересні, через від'їзд д-ра В.Сімовича, навчання на курсі тимчасово припинилося і відновилося у жовтні з повернення д-ра В.Сімовича.

Від серпня слухачі курсу, переважно вчителі, давали практичні лекції української мови на нижчому курсі. Після кожної лекції відбувалася конференція, де обговорювалися позитивні й негативні сторони курсу. Курс закінчено 4 листопада 1915 р. Усього занять було 64. Особи, які слухали курс із початку, склали іспит, щоб підтвердити якість отриманих знань. Кандидати на викладачів української мови давали ще по одній показовій лекції. [2, с.86-89]

Одночасно з вищим курсом, відбувався від 13 червня 1915 р. нижчий курс української мови для менш підготовлених осіб. На курс записалося 92 особи, яких поділили на 3 групи. Навчання відбувалося тричі на тиждень: вівторок, середу, п'ятницю від 17.00 до 18.30. Курс проводив д-р В.Сімович, а допомагали йому полонені вчителі Іван Лазько, Юрко Мочульський і Кость Голоб-

родський. На цьому курсі, крім найголовніших правил правопису, граматики й диктанту, обов'язковим було читання творів українських письменників, щоб навчити учнів правильно читати. Курс закінчено 28 жовтня 1915 р. Усього занять у трьох групах було 96.

Третій з черги курс української мови відкрився 19 листопада 1915 р. На курс записалося понад 140 осіб, переважно селян-хліборобів. Учасників курсу знову поділили на три групи і навчання відбувалося регулярно двічі на тиждень увечері. Курс проводили полонені вчителі Микола Лозовик, Гриць Щербацький і Павло Дубрівний, під наглядом д-ра В.Сімовича. Учасники курсу робили письмові вправи, вчилися правильно читати. На прохання слухачів подавалися найскладніші граматичні правила. Курсанти радо відвідували заняття й показували добрий результат. Але курс припинили у лютому 1916 р., бо майже всі учасники курсу виїхали з табору на роботи. Усього занять в трьох групах відбулося 84.

16 серпня 1916 р. Т-во «Просвіта» відкрило курс української мови для всіх таборян, які бажали навчитися української мови. Записалося 72 особи, переважно селяни. Навчання відбувалося двічі на тиждень зранку по дві години. Заняття проводив д-р В.Сімович до кінця жовтня 1916 р., а від листопада 1916 р. його замінив проф. Ст. Смаль-Стоцький, якому допомагали полонені О.Кобець та В. Люченко. Курс закінчили у лютому 1917 р. Усього відбулося занять 58.

25 березня 1917 р. «Просвіта» знову відкрила курс української мови. У зв'язку з вибухом революції в Росії й відновленням самостійної української держави, таборяни масово почали вчитися української мови. На курс записалося понад 250 осіб. Їх поділили на 5 груп. Навчання проводив проф. Ст. Смаль-Стоцький, а допомагали йому полонені М. Славинський, Гр. Щербацький, М.Роговий, П. Дубрівний і Д.Борисенко. Заняття відбувалися регулярно тричі на тиждень зранку. Курс закінчили у кінці грудня 1917 р. Усього занять у всіх групах – 310.

22 лютого 1918 р. «Просвіта» припинила свою діяльність, а тому припинилися курси, бо всі активні працівники зголосилися добровольцями до української армії і виїхали з першим куренем «Оборони Рідного Краю» до Володимира-Волинського. Цей курінь був підставою організації Першої Козацько-Стрілецької Дивізії (Сірожупанників). [1, с.221-224]

Але в травні 1918 р. почали прибувати до Фрайштадту добровольці до української армії. Виникла потреба знову відкрити курс української мови. Навчання відбувалося щодня, але слухачі постійно мінялися. На цьому курсі проводили заняття проф. Ст. Смаль-Стоцький, д-р О.Охримович, д-р Р.Домбчевський і полонений Федір Шевченко. Курс тривав аж до ліквідації табору – червня 1918 р. Усіх курсів було 5, занять 642, слухачів 834.

Курс історії української літератури.

Заняття з історії української літератури відбувалися з початку існування табору. Почав їх Микола Голубець, але перший систематичний курс організував д-р В.Сімович 1 липня 1915 р. Слухачі вищого курсу української мови виявили бажання прослухати курс історії української літератури й запросили д-ра В.Сімовича прочитати їм такий курс. На курс записалися всі слухачі вищих курсів (80 осіб), переважно інтелігенти. Навчання відбувалося регулярно щотижня по дві години. Курс закінчився у березні 1916 р. Усього занять відбулося 32. Іспити показали, що курсанти добре орієнтуються у вивченому матеріалі. Пізніше деякі учасники цього курсу, а саме Ю.Мочульський, О.Лошаченко, І.Лазько, О.Кобець, М.Лозовик, В.Люченко, В.Степанович самі робили популярні виклади з історії української літератури для загалу таборян.

Була складена *програма курсу історії української літератури*, у якій зауважувалися такі теми: періодизація української літератури та характеристика періодів; усна народна творчість; обрядова поезія; літописи; Візантійська культура; діяльність Кирила і Мефодія; «Слово о полку Ігореві»; причини, що довели у ХУІ-ХУІІ ст. до відродження української літератури; гуманізм і реформація та їхні впливи; розвиток друкарень в Україні в ХУ й ХУІІ ст.; переклади Св. Письма, Пересопницьке Євангелія з 1556-1561 рр.; Острог як культурний осередок; «Острозька Біблія»; Львівська братська школа; історія Могилянської Академії; релігійна унія 1596 р. і її вплив на розвиток українського письменства; характеристика народних пісень, побутові й історичні вірші; шкільна драма; інтермедії, вертеп, думи; Козацькі літописи; Історія Русів; Г.Сковорода; І.Котляревський та його значення у відродженні українського письменства; сатира Гулака-Артемівського, Є. Гребінки; вплив етнографічних збірників на українське письменство ХІХ ст. (діяльність Павловського, Срезневського, Бодянского); Вплив польсько-української школи (Залеський, Гошинський) на українське письменство й російських письменників (Пушкін, Рилєєв) і українців (Гоголь, Маркович) та їх вплив на українську національну свідомість. Представники українського романтизму: Левко Боровиковський, Авмрозій Метлинський. [5, с.77-79]

Галичина перед виступом М.Шашкевича. «Руська Трійця»; «Русалка Дністровая»; «Кирило-Мефодіївське Братство»; М.Костомаров; Т.Шевченко, біографія, твори; П.Куліш, твори; Марко Вовчок; Олекса Стороженко; Л. Глібов; С.Руданський; громада письменників – «народовців» у Галичині, Данило Лозинський, Омелян Огоновський, Кирило Устиянович; доля Буковинської України: Ю.Федькович, С. Воробкевич, Я.Щоголів, І.Манжула; сімдесяті роки на Придніпрянщині: О. Потебня, П. Житецький, В.Науменко, К.Михальчук – мовознавці, П.Чубинський,

М. Драгоманов – етнографи; І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний – аналіз творів; Б. Грінченко, М. Старицький, Марко Кропивницький, І. Карпенко-Карий – творчість і діяльність.

16 серпня 1916 р. «Просвіта» організувала популярний курс історії української літератури для всіх членів української організації. Слухачів на курсі записалося понад 300 осіб. Навчання відбувалося двічі на тиждень по годині увечері. Заняття відбувалися жваво та охоче відвідувалися. Курс читали д-р В. Сімович (21 заняття) та проф. Ст. Смаль-Стоцький (32 заняття).

Крім систематичних курсів читалися лекції з історії української літератури на вчительських курсах і для членів Товариства «Січ», а також прочитано багато лекцій на так званому загальному читанні. [6, с. 72-75]

5 травня 1918 р. «Просвіта» організувала два курси: 1) популярний, для вояків-добровольців української армії, і 2) вищий – для офіцерів. Навчання відбувалося регулярно щодня вранці. Для вояцтва читав лекції полонений Ф. Шевченко, а для офіцерів – проф. Ст. Смаль-Стоцький. Курс тривав до ліквідації табору 1918 р.

Усіх курсів історії української літератури відбулося 5, занять – 249, слухачів – понад 1000 осіб. На курсах викладали 3 члени з Просвітнього Відділу і 2 полонені.

До курсів з історії української літератури слід віднести окремі заняття проф. Ст. Смаль-Стоцького з Шевченкознавства. Усього відбулося 14 занять, які мали великий успіх у таборян.

20 жовтня 1915 р. прибув до табору для культурно-просвітньої роботи Яцко Остапчук – посол до Віденського парламенту. Свою діяльність розпочав проведенням у двох таборах декламаційних вечорів 24 і 30 жовтня 1915 р. Обидва ці вечори були великою несподіванкою для полонених. Після вислуханих декламацій Шевченкових поем «Кавказ», «Невольник», «Гонта в Умані» й поеми Колесси «Смерть гетьмана Павлюка» полонені розходилися у піднесеному та бадьорому настрої. Просили частіше влаштовувати такі вечори, а багато полонених виявили бажання навчитися декламувати й запропонували відкрити курс декламації.

27 жовтня 1915р. Я. Остапчук почав проводити такий курс, на який записалося 12 осіб. Навчання відбувалося тричі на тиждень, вивчали переважно Шевченкові поеми, твори Руданського, байки Л. Глібова. З кінця грудня Я. Остапчук, за дорученням СВУ, виїхав до інших таборів полонених у Німеччині, курс припинився. Усього відбулося 28 занять.

Другий курс декламації й виразного читання проводив проф. Ст. Смаль-Стоцький. На курс записалися майже всі члени драматичного Товариства імені І. Котляревського (48 осіб). Курс розпочався в липні 1916 р. і проводили щодня по дві години. На заняттях проробляли твори

Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського, Лесі Українки та інші, а з драматичних творів – І. Тобілевича, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого й інші. Курс тривав до кінця грудня 1917 р. Усього відбулося 54 заняття.

Час від часу учасники курсу влаштовували літературні вечори, на яких курсанти читали й декламували уривки з творів українських письменників. Ці вечори притягали багато слухачів (аудиторія містила понад 400 осіб). Ось програма одного такого вечора:

«Мати в творах Шевченка», на основі поем: «Катерина», «Утоплена», «Русалка», «Відьма», «Мрія й Неофіти», «Наймичка». Викладач порівнював «Сердешну Оксану» з «Катериною» Шевченка і схарактеризував Олесю Марка Вовчок. Пізніше відбувалися декламації курсантів і виступи хору в супроводі оркестру під диригентурою о. Е. Турули. Таких вечорниць під час курсу відбулося 16. [3, с. 215-218]

Дана просвітницька робота серед полонених українців, колишніх вояків російської армії в Першій світовій війні, була надзвичайно на той час важлива й потрібна. Адже це був час визначення та самоідентифікації тогочасного русько-українського народу. Формування національної самосвідомості – це надзвичайно довготривалий складний процес, час духовних пошуків, через який пройшла також інтелігенція Східної Галичини. Прикладом цього може бути національно-творча еволюція поглядів Каменяра.

На момент, коли молодий І. Франко з головою поринув у політичну діяльність, москвофіли тотально домінували у суспільному житті української Галичини. Франко і сам якийсь час був зачарований ідеями панславизму, хоч і на вкрай короткий період.

Греко-католицькі священники з амвонів проповідували про бездуховний «латинський світ», духовну близькість русинів-галичан з матір'ю - Росією та швидке визволення «православним царем».

Інтелігенція змагалася за чистоту російської мови у спілкуванні та жила порядком денним, сформульованим у Петербурзі.

Москвофіли домінували у галицьких ЗМІ (на Галичині видавалися часописи із промовистими назвами «Славянская Зоря», «Русская Рада», «Русское Слово», «Русській Голось», «Русская земля») та тогочасних громадських організаціях українців – «Ставропігійському інституті» (який видавав, серед іншого, і книжки Франка), «Руській бесіді», «Матиці», Народному домі та інших.

Теза про єдність великого «руського народу» та приналежність до нього галичан-українців, фактично, сприймалася як аксіома. Зауважте, це в часи, коли у розпорядженні Росії не було такої зброї масового ураження, як телебачення.

У 1876 році року галицькі москвофіли палко вітали «Емський указ», який забороняв друк і

поширення книг українською мовою, а також навчання українською у школах – кому потрібне якесь «наречіє», якщо є прекрасна російська мова!

І весь цей тогочасний «руський мир» щедро фінансувався царським урядом.

Фактично, галицькі українці другої половини XIX століття переважно були «ватниками», яким протистояли нечисленні патріоти-народовці.

Та усього через пару десятків років москвофіли поступово стали маргінальною течією. (Хоч це не врятувало москвофілів – справжніх і уявних – від страхотливих репресій на початку I світової війни з боку австрійського уряду). Ще трохи часу – і по-

няття «український патріотизм» та Галичина стали, фактично, синонімами.

Звісно, будь-які історичні порівняння відносні. Донбас нині та Галичина тоді – це не одне й те ж саме, хоча аналогії очевидні. Але кожного разу, коли виникають емоції «та навіщо здався нам отой Донбас» чи «вони там не українці і ніколи не стануть такими, як ми» – згадайте про Галичину епохи москвофілії.

Просто потрібно трохи часу – не десятиліття, у сучасному світі світоглядні, ціннісні зміни відбуваються в рази швидше – і Донбас може стати новим стандартом українського патріотизму. Може і не стати – але не варто забирати у нього шанс. [7]

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. – Львів, 1996. – 336 с.
2. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 346 с.
3. Романюк М., Крупський І. До історії встановлення української таборової преси (1915-1917 рр.) //Третій Міжнародний конгрес українців. Історія. Ч.2 – Харків, 1996. – С. 213-222.
4. Союз визволення України. 1914-1918.Відень. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1979. – 198 с.
5. Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців у таборах Німеччини й Австро-Угорщини (1915-1918 рр.). – Київ, 1996. – 187 с.
6. Чорномаз Й. Українські політичні партії і Перша світова війна// Вісник Харківського університету. Вип.1. – Харків, 1996. – С. 70-78.
7. http://blogs.lb.ua/oleg_bazar/314461_istoriya_pro_te_yak_galichina_bula.html

Natalia Malets'

Cultural and Educational Aspect of Teaching the Ukrainian language and literature in a prison of Freistadt (january, 1915 – may, 1918)

Summary. This article discusses the cultural and education work in the camp of Frajštadt 1915-1918. This work was extremely important and at the time required. After all, it was a time of definition and self-identification by RUS 'Ukrainian people. The formation of a national consciousness – this is an extremely complex process, a time of spiritual searching, through which passed also intelligentsia of eastern Galicia.

Key words: culture, education, language, literature, prisoners of war, consciousness.

Одержано 10.10.2015 р.